

SZOKOL RÉKA

Kispolgárok
Fogalomtörténeti vázlat¹

Bevezetés

A „kispolgár” a társadalomtörténet-írás szempontjából nehezen definiálható fogalom, hiszen gazdasági, szociológiai vagy politika jelentései értelemszerűen nem azonosak,² problémás meghatározni osztályként is, és a társadalmi struktúra modelljeibe is nehezen illeszthető.³ A kispolgár társadalmi pozíciójának kijelölése nehézségekbe ütközik akkor is, ha Durkheim nyomán a konszolidált cselekvésmódokat elemezzük, vagy ha a marxi hagyományt követve a munkaeszközökhöz, a tőkéhez való viszonyt tekintjük alapvetőnek, és akkor is, ha a weberi értelemben vett munkaerő-piaci helyzet teremtette egyenlőtlenségek szempontját vesszük figyelembe.⁴ Az intézmények, szabályok, interakciók (viszonyok) normatív rendszereként értelmezett társadalmi struktúrában nehezen jelölhető ki egyértelműen a fogalom helye.

A magyar társadalomtörténet-írás a foglalkozás, a jövedelem, a vagyon, az életmód, az iskoláztatás, a mobilitási stratégiák feltérképezésével

¹ Köszönöm Halmos Károlynak a szakmai segítséget és az építő kritikát.

² A definíció nehézségeire L. NAGY Zsuzsa mutatott rá. *A haszonból élő kispolgár. Kisiparosok és kiskereskedők a két világháború közötti Magyarországon*. Multiplex-Media–Debrecen U. P., Debrecen, 1997. 25–26.

³ GYÁNI Gábor–KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 292–293.

⁴ A társadalmi osztály elméleteinek alkalmazási nehézségeiről a kispolgárokról Geoffrey Crossick és Heinz-Gerhard Haupt *The Petit Bourgeoisie in Europe 1780–1914*. című könyvében is olvashatunk. A szerzők a marxi értelemben vett osztályba sorolás ellentmondásosságát abban látják, hogy a termelőeszközöket birtokló kispáros és kiskereskedő réteg a saját munkaerejét használja a termelésben. A weberi osztályfogalom már sokkal több lehetőséget kínál, bár ugyanakkor fokozottan előtérbe helyezte az egy osztályba sorolt társadalmi csoportok közötti távolságokat és ellentmondásokat. Geoffrey Crossick–Heinz-Gerhard Haupt: *The Petit Bourgeoisie in Europe 1780–1914. Enterprise, Family and Independence*. Routledge, London–New York, 1995. 3–4.

igyekszik megkonstruálni a kispolgárt mint társadalmi csoportot.⁵ Arra törekszik, hogy kijelölje a fogalom határait, megragadja az általánosításra alkalmas tartalmakat, és operacionalizált kategóriát hozzon létre. Természetesen nem arról van szó, hogy a társadalomtörténeti elemzés során az ellentmondásokat feltétlenül meg kellene szüntetni, de a jelentések közötti koherencia megteremtése és az összehasonlításra alkalmas típusalkotás a módszertan fontos mozzanatai.

A fogalomtörténet-írás éppen ellentétes irányú elemzéssel kívánja felfedni mindazt a társadalmi, politikai, ideológiai értelmet, amit egy terminus be tud fogadni. A társadalmi struktúrák és folyamatok, valamint azok nyelvi megfogalmazásai – vagyis „egy »társadalom« és annak »fogalmai« – között feszült a viszony”,⁶ és ez a feszültség a társadalomtörténet és fogalomtörténet módszertani követelményeinek viszonyában is megmutatkozik. A feszültség feloldását Reinhart Koselleck kísérelte meg.⁷ Koselleck szerint a fogalomtörténet egyrészt a forráskritika sajátos módszere, a politikai-társadalmi fogalmak használatát vizsgálja úgy, hogy a szavak egykori jelentéseit lefordítja a jelenkor számára. Másrészt ezek a fogalmak történelmi tapasztalatok gazdag tárhelyei, a történelmi valóság bennük nyer értelmet és válik megragadhatóvá, miközben megalkotják azokat az összefüggéseket és jelenségeket, amiket jelölnek.

A társadalmi struktúrák, politikai helyzetek, valamint jelölők, a társadalmi és politikai fogalmak jelentéseinek állandósága és változása nincs feltétlenül szinkronban egymással. A fogalomtörténet-írás éppen az egybeesések hiányában, a tartalmak sokszerűségében, a disszonanciák megjelenítésében látja a lehetőségét annak, hogy a társadalomtörténet tárgykörébe tartozó struktúrákra és azok változásaira vonatkozó kérdéseket fogalmazzon meg. Ugyanakkor a fogalmak jelentéseinek tisztázása, a megismerés formális kategóriáinak megalkotása a múlt ábrázolását lehetővé tevő eszközöket teremt. A fogalomtörténet lehetővé teszi, hogy a történeti kutatás tárgyát a lényeges politikai-társadalmi terminusok jelentésein reflektálva fogalmazzuk meg, hogy „a múlt a maga fogalmaival beáradjon mai fogalmainkba”, és ezáltal a történelmi valóságot újfajta módon lehessen elbeszélni.⁸

⁵ GYÁNI Gábor–KÖVÉR György: i. m. 292–306.; L. NAGY Zsuzsa: i. m.

⁶ Reinhart KOSELLECK: Fogalomtörténet és társadalomtörténet. In: Uő: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Ford.: HIDAS Zoltán. Atlantisz, Budapest, 2003. 122.

⁷ Koselleck ezt a feszültséget egyenesen inspirálónak ítélte meg. Uo. 130.

⁸ Annak veszélyét, hogy „a történelmet kizárólag saját fogalmainra támaszkodva” ragadjuk meg, Koselleck el szeretné kerülni, ezért hangsúlyozza, hogy a fogalomtörténet-írásnak mindig szem előtt kell tartania a történeti kutatások eredményeit. Uo. 121–145., 130.

Ez nem azt jelenti, hogy feloldódnak a feszültségek, például választ kapunk arra, hogy a kispolgárság esetében osztályról van-e szó, vagy miként jelölhető ki a csoport helye egy társadalmi koordinátarendszerben, esetleg mi az a közös nevező, ami a kispolgárokat egyként jellemzi.

Tanulmányomban csupán azt vizsgálom, hogy a dualizmus, majd a Horthy-korszak idején miként konstruálták meg a „kispolgár” fogalmát a politikai, az irodalmi, illetve a közbeszédben, vagyis a terminus politikai és társadalmi funkcióit próbálom felderíteni.

A „kispolgár” kifejezés mind formailag, mind szemantikailag erősen kötődik a „polgár” fogalomhoz, elemzése tehát felvet olyan kérdéseket, amelyek a „polgárság”, a „polgárosodás”⁹ és a „középosztály”¹⁰ fogalomtörténetéhez tartoznak. A dualizmus idején és a két világháború között mind a politikai, mind a közbeszéd ugyanis leginkább a polgársághoz és a középosztályhoz viszonyítva jelölte ki e fogalom jelentéshorizontját. A „kispolgár” kifejezés értelmezhető foglalkozási kategóriák gyűjtőfogalmaként, kifejezhet vagyoni státust, jelölheti az önálló gazdálkodót, de lehet politikai jelentése is: azokra vonatkozik, akik nem teljes jogú polgárai az államnak. Vagyis az egységesült állampolgári társadalom modern ideálja és a társadalmi valóság közötti ellentmondást fogalmazza meg, hiszen a politikai közösségéhez való tartozást a származás vagy tulajdonosi státus biztosította. A dualizmus időszakában a „politikai nemzet” kifejezéshez asszociálható „polgári tartalom” tulajdonképpen nem más, mint „»rég, feudális, rendi« jogi formáknak a kor kívánalmaihoz és uralkodó eszméihez való hozzáigazítása, nyíltabbá tétele”.¹¹ A „kispolgár”, mint politikai fogalom eleinte leginkább ezt az ideológiai és társadalmi feszültséget jelenítette meg nyelvi eszközökkel.

A dualizmus idején és a két világháború között – a polgárhoz hasonlóan – a kispolgárt is gazdasági szempontok szerint sorolták osztályba. Csakhogy maga a fogalom nem független attól a politikai szituációtól, amelyben használják.¹² A „polgár” szóhoz ragasztott „kis” jelző poli-

⁹ HALMOS Károly: Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. *Századvég*, 1991/2–3. 130–160.; HALMOS Károly: Magyarországi polgárosodás. Az 1989–93 közötti irodalom áttekintése. *Aetas*, 1994/3. 95–154.

¹⁰ KÖVÉR György: A magyar középosztály-teremtés programja és kudarcai. Fogalomtörténeti áttekintés a reformkor végétől a nagy válság kezdetéig. In: Uő. (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Társadalomtörténeti tanulmányok. Századvég, Budapest, 2006. 181–185.

¹¹ HALMOS Károly: Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. I. m. 144.

¹² Reinhart KOSELECK: Einleitung. In: Reinhart KOSELECK–Otto BRUNNER–Werner CONZE (Hrsg): *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 1. Klett – Cotta Verlag, Stuttgart, 1972. XX.

tikai értelemmel telített: a gazdasági vagy társadalmi pozíción túl mindig jelzi a kispolgár helyét a politikai viszonyrendszerben is. A „kis” szócska nemcsak a „nagy” ellentéte, hanem legtöbbször valami hiányra, befejezetlenségre is utal; ezzel kijelöli azt az irányt, amerre tartani kell, és azt a célt, amit ajánlatos elérni.

A kispolgár elemzésekor nem indulhatunk ki egy jól körülhatárolható politikai ideológiára épülő hatalom- és társadalom-felfogásból, politikai nyelvből vagy emberképből, értelmezéseinket nem vezethetjük vissza egyértelműen a kor politikai berendezkedésére jellemző diskurzusokra. A vizsgálódás helyei nem nagy nyelvi egységek, nem individualizált diskurzív formációk, a kispolgár köré nem szövődik olyan beszédhalmaz, melyet a nyelvhasználók interakciója vagy valamilyen intézményes struktúra formázna,¹³ a kispolgár nem alanya a politikai beszédnek. Szöveg-helyeket kerestem meg és értelmeztem tehát, a fogalomhoz rendeltem hozzá a forrásokat, és nem összefüggő, a vizsgált terminusra vonatkozó szöveg-együttesekből vezettem le annak változó tartalmát. Így egy hosszsmetszeti áttekintést kaptam, amelyben igazi diskurzus, konkrét vita nem is fordul elő, csupán szöveghelyek vitatkoznak egymással, textus-törédekekből konstruálom meg a kutatás anyagát.¹⁴

A politikai jelentések mellett léteznek egzisztenciális állapotokat jelölő tartalmak is: kispolgár az, aki kicsinyes életet él, szűklátókörű és korlátolt; aki nem képes örömmre, élvezetek befogadására, végsősoron a boldogságra. A kispolgárnak sokszor társadalmi állását is megjelölik a szövegek, ám pozíciója esetleges, és foglalkozásából, vagyoni állapotából vagy rangjából nem vezethető le. Pejoratív, negatív értékekkel telített fogalomról van szó, elképzelhető tehát, hogy korábban létezett nem becsmérlő jellegű jelentése. Ezt a feltevést látszik igazolni a szó – általam ismert – legkorábbi előfordulása: 1652-ben a gyalui vártartomány urbáriumában kisbíró-t jelent, vagyis egy, a falusi közösségben igen jelentős vezető pozíciót betöltő személyt.¹⁵

¹³ SZABÓ Márton: *Politikai tudáselméletek. Szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív–diskurzív értelmezések a politikáról*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas, Budapest, 1998. 211–212.

¹⁴ A cambridge-iek szerint meg kellene találni azokat a helyeket, ahol a szóhasználatnak tényleges vitákban tényleges tékje van. Lásd Skinner, QUENTIN: *Jelentés és megértés az eszméletörténetben*. Ford.: JÓNÁS Csaba. In: HORKAY HÖRCHER Ferenc (szerk.): *A koramodern politikai eszméletörténet cambridge-i látképe*. Tanulmányi Kiadó, Pécs, 1997. 7–53. A szerzőkre, azok jellegzetes fogalmakból felépülő szokásaira, a szöveg megértetését célzó szándékaikra nem figyelhettem, és a kispolgár eszméletörténeti szempontú funkcióit sem tártam fel, ilyen mélységű elemzésre a jelenlegi munkafázisban nem volt mód.

¹⁵ SZABÓ T. Attila (szerk.): *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. VI. k. Akadémiai Kiadó–Kriterion Kiadó, Budapest–Bukarest, 1993. „Kispolgár” szócikk.

Vizsgálataim során négyféle forráscsoportot használtam, vagyis a „kispolgár” kifejezés előfordulásait leginkább ezekben a szövegekben kutattam: a magyar szótárak és lexikonok szócikkeiben,¹⁶ a *Magyar Történeti Szövegtár* textusaiban,¹⁷ a magyar országgyűlés dokumentumaiban¹⁸ és a korabeli sajtó szövegeiben. Szótári-lexikoni szócikként a *kispolgár* először a *Révai Lexikon*ban fordul elő 1914-ben. 1945 előtt ezenkívül egyetlen helyen bukkantam rá: a *Társadalmi Lexikon*ban, de nem önálló szócikként, hanem a „polgárság” fogalmának meghatározásánál tért ki a terminus magyarázatára a szerző.

Az országgyűlési dokumentumokban 1900 előtt egyszer jelent meg: 1878-ban Apponyi Albert felszólalásában. Ezt követően 1906-ban találkozhatunk a kifejezéssel. Az országgyűlési naplókat, irományokat, jegyzőkönyveket tartalmazó adatbázisban az 1861-től a második világháború végéig terjedő időszakban hétszázhatvanhétszer szerepel a „kispolgár” terminus. 1918 előtt csak negyvennégy alkalommal használták, leggyakrabban az 1930-as évek derekán. A második világháború után a kifejezés lassan kikopott a parlamenti beszédekből, 1945–1990 között csupán százhuszonhétszer szóltak a kispolgárról.

A *Magyar Történeti Szövegtár*ban négyszázhetvenegyszer fordul elő, legelső alkalommal 1905-ben, Ady Endre írásában. 1920 előtt azonban csak nyolcszor, míg 1920 és 1945 között száztizennyolc alkalommal jelent meg. Virágkorát 1945 után élte: 1989-ig háromszázhuszonnégy kispolgár (és származékai) kifejezést olvashatunk, ebből kétszázhuszonhetet 1956 utánra datálva. A *Szövegtár* a magyar irodalmi és köznyelvi szókincs reprezentatív gyűjteménye, vagyis neves irodalomtudósok válogatták össze a szövegeket úgy, hogy ezek alapján egy-egy korszak szó-

¹⁶ Az enciklopédiák és a szótárak felhasználásáról lásd HALMOS Károly: Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. I. m.

¹⁷ Magyar Irodalmi és Köznyelv Nagyszótárának korpusza/Magyar Történeti Korpusz/Magyar Történeti Szövegtár (<http://www.nytd.hu/hhc/> Utolsó letöltés: 2010. július 10.) A szótárról I. BOLGÁR Dániel: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008. 50–93. A kutatási módszertannal kapcsolatban pedig HALMOS Károly: A Beszitzbürgertum Magyarországon. (A virilizmus). In: KÖVÉR György (szerk.): *Zsombékok*. I. m.

¹⁸ Az országgyűlési dokumentumok, vagyis a főrendiházi, felsőházi, képviselőházi, nemzetgyűlési naplók és irományok, illetve 1947-től az országgyűlési naplók gyűjteménye az Országgyűlési Könyvtár Magyar Parlamenti Gyűjteményének digitalizált változata: <http://mpgy.ogyk.hu/> (utolsó letöltés: 2010. július 10.)

¹⁹ PAJZS Júlia–VÁRADI Tamás: A magyar irodalmi és köznyelv nagyszótárának korpusza a hungarnet közösség számára. <http://www.niif.hu/rendezvenyek/networkshop/97/tartalom/NWS/3/22/index.htm> (utolsó letöltés: 2010. július 10.)

használata vizsgálható legyen.¹⁹ A korpusz tehát leginkább a magaskultúra, a kanonizált irodalmi beszéd és a tudományos, publicisztikai nyelvezet lexéma-gyűjteménye;²⁰ a szubkultúrák vagy a hétköznapiak szóhasználata ezzel a forrásegyüttessel csak kevéssé mérhető. Úgy tűnik, a fogalom az országgyűlési textusokban 1945 után lassan elveszítette a jelentőségét, azonban az irodalmi és közbeszédben fontos tartalmak közvetítésére volt képes.

Egy fogalom története nem feltétlenül azonos azzal, hogy a jelentéseket kronológiai sorrendbe állítjuk, a fogalom szemantikai változásainak megfigyélése azonban lényeges módszertani mozzanat.²¹ A kronológiai látásmód elemzésnek is egyik rendszerező elve. Azt lehet mondani, hogy a „kispolgár” úgy politikai, mint egzisztenciális fogalomként a huszadik század legelején terjedt el a közbeszédben és a politikai szövegekben egyaránt. Ez nem azt jelenti, hogy a szó korábban nem volt használatban, vagy hogy tartalmait csupán ekkor nyerte volna el. Politikai fogalomként a huszadik század első felében és a két világháború között leginkább pozitív jelentéseket fogadott magába, a második világháború után ellenségfogalomként épült be a köztudatba. Ma már politikai terminusként nem, csupán pejoratív értelemben használjuk.

Apró polgár, kis polgár

Arról, hogy a honatyák 1900 előtt kit tekintettek kispolgárnak, nem sokat tudunk. A legkorábbi általam ismert politikai szöveggörnyezet, ahol előfordul, Apponyi Albert 1878-as képviselőházi beszéde. Az ellenzéki politikus felszólalásában a Tisza-kormányzat kezdeti időszakának neuralgikus pontját, a gazdasági kiegyezést, pontosabban az ipari vámok és a kereskedelmi szövetségek kérdését érintette. A szónok azzal érvelt az alacsonyabb vámtarifák mellett, hogy egy ilyen irányú gazdaságpolitika megvédhetné a kispolgári háztartásokat a szociális lecsúszástól. Apponyi kispolgárai nem küszködnek ugyan nyomorral, ám a teherbőbbséget megérzik (leginkább azért, mert a President, Pilot és Union névre keresztelt angol félgyapjú szövetekből készült kabátok beszerzése a továbbiakban gondot fog jelenteni a számukra). Sorsuk nem lehet

¹⁹ PAJZS Júlia–VÁRADI Tamás: A magyar irodalmi és köznyelv nagyszótárának korpusza a hungarnet közösség számára. <http://www.niif.hu/rendezvenyek/networkshop/97/tartalom/NWS/3/22/index.htm> (utolsó letöltés: 2010. július 10.)

²⁰ Lexéma – önálló jelentéssel rendelkező szókészleti elem.

²¹ Reinhart KOSELLECK: Fogalomtörténet és társadalomtörténet I. m. 131.

közömbös az államhatalomnak, mert a „szerény családi körök képezik minden egészséges társadalomnak talpkövét, és ezeknek anyagi jóléte a törvényhozásnak különös figyelmére méltatandó”²² A „kispolgár” itt nem csupán egy gazdasági/vagyoni státust kifejező fogalom, hanem egyenesen a társadalom bázisa és – *szerénysége* okán – a moralitás letéteményese. Apponyi nem azt mondja, hogy szegényebb állampolgárok, a kispolgár ugyanis a védtelenségüket fejezi ki sokkal szemléletesebben. Apponyi az állam és a kispolgár viszonyát a protekcionizmusban jelöli ki, és azzal, hogy a talpkőnek nevezi őket, még jobban hangsúlyozza az irántuk való felelősségvállalást.

Az Apponyi kispolgárainál is kisebb „apró polgárok” már nemcsak az állam védelmére, hanem annak támogatására is rászorulnak Sima Ferenc beszédében, 1897-ben. Sima a kiváltságos polgár rendi fogalmával állítja szembe az apró polgárokat – a kisebb földbirtokost, iparost, kereskedőt és munkást –, és jogok nélküli, kötelezettségektől sújtott társadalmi csoportként láttatja őket.²³ Érvelésének alapja nem az egészséges társadalom képe, ahova a kispolgárok is tartoznak, hanem a jognélküliségből eredeztethető súlyos szociális állapot. Ám Apponyihoz hasonlóan ő is bázisnak tartja őket, és úgy gondolja, hogy az állam feladata és érdeke a róluk való gondoskodás.²⁴ Az apró polgár azonban nem egy ellenzéki politikus szociálpolitikai elgondolásainak tárgya. Sima ugyanis arról beszél, hogy a magyar gazdaközöniséget a nagytőkésekhez és az iparosokhoz hasonlóan kellene támogatnia az államnak. Arra az egyenlőtlenségre hívja fel a figyelmet tehát, amely a nagypolgárok (nagytőkések, nagyiparosok) és a kispolgárok (kisebb vagyonúak, kevesebbet, archaikusabb eljárásokkal termelők vagy éppen bér munkások) között az államhatalom működésének következtében keletkezik. Az, hogy az apró polgárnak nincsenek kiváltságai, arra utal, hogy közte és a kiváltságosok között egyenlőtlenség feszül; ez az a megállapítás, amely a felszólalás retorikáját a jogos követelés irányába tereli. Az állam gondoskodása elsősorban ne a szociális támogatásban nyilvánuljon meg, hanem a jogkiterjesztésben.

Nem mondhatjuk azt, hogy akár Apponyi mint a konzervatív politikai mozgalmak vezére, akár Sima Ferenc mint 48-as ellenzéki egy jól

²² *Képviselőházi Napló*. 1875. XV. k. 281–285. Apponyi Albert felszólalása.

²³ *Képviselőházi Napló*. 1896. VIII. k. 12–17. Sima Ferenc beszéde.

²⁴ „...de mégsem ez képezi azt a bázist, a melyen az államélet államkormányzati szempontból nyugszik, hanem a kisiparosok, kiskereskedők és a munkások milliónyi tömege az a nagy hatalmas népréteg, a melyen az állami élet nyugszik, melyben egyéni erőknél érvényesülésével és érvényre juttatásával egy országot boldoggá, egy ország kormányzását kielégítővé lehet tenni.” (Uo. 16.)

körülhatárolható társadalmi csoport érdekeit szólaltatta meg. Apponyi egy nem túl szegény, de nem is gazdag vagyoni kategóriára gondolt, Sima kiváltságok, vagyis politikai jogok nélküli egyénekre általában. Apponyi a kormány vámpolitikáját bírálta, Sima a cukoripar állami támogatását utasította el érveivel. Apponyi kispolgárja a polgársághoz tartozik ugyan, ám státusa a gazdasági viszonyoktól függően labilis, és ezáltal inkább látjuk egy társadalmi réteg szélén, mint az egész társadalom alapjaként. Az „apró polgár” jelentése pedig leginkább így értelmezhető: (még) nem választópolgár.

Az állam védelmére szoruló, elesett kispolgár képe a 20. század eleji országgyűlési beszédekben is visszatér, és megtaláljuk a két világháború közötti időszak felszólalásaiban egyaránt. Ekkorra ez már a szociális gondoskodás jól kiforrott nyelvi megfogalmazásainak tartozéka, és olyan retorikai eszköz ellenzéki politikusok kezében, amellyel ezek az államhatalmat kötelességeire figyelmeztetik és ezáltal kritizálják. A fogalom – éppen dinamizmusánál, vagyis a változást megjeleníteni képes szemantikai erejénél fogva – azt az elmozdulást testesíti meg, amely az állampolgár speciális, rendi jegyeitől az általánosítás felé mutat, és annak az ellentmondásnak a feszültségét közvetíti, amelyet az elvileg egyenrangú állampolgárok osztályokba tagolódása idéz elő.²⁵

A gondoskodás volt a szándéka és retorikai vezérfonala annak az egy évfolyamot megért hetilapnak, amely a *Kis polgár* címet viselte, és az *Előre* majd a *Népvezér* mellékleteként került olvasói kezébe. Arról, hogy kik voltak az olvasók, az alcímből tájékozódhatunk: *Mulattató és tanulságos olvasmány gyermekek számára*. A következőesen kis polgároknak, kis polgárlányoknak titulált gyerekek épülését számos tanulságos és informatív történetecskével, írással célozta meg a buzgó nevelői szándék, ám mulattató egy sem akadt közöttük. Az erkölcsi példázatok leginkább tragikusak (mint például annak a gyereknek az esete, aki rossz tetteiért végül halállal lakolt); az egzotikumokról felvilágosító, tudományoskodó írások inkább elrettentőek („Ezek megannyi malai vad népfajok, hogy mentsen meg tőlük az Isten minden embert”);²⁶ a magyar vezérekről és királyokról szólók pedig ünnepélyesek voltak. A cím arra utalt, hogy a lap szerzői jövődőbeli állampolgárokként tekintettek a

²⁵ SZABÓ Márton: *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti elemzése*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006. 160–161. (A kispolgárt gyakran használják nép, kisember, kisegyszisztencia értelemben.) Reinhart KOSELECK: *Fogalomtörténet és társadalomtörténet* I. m.

²⁶ *Kis polgár. Mulattató és tanulságos olvasmány gyermekek számára*. 1876/11. 92.

gyermekekre, és erre a szerepre kívánták felkészíteni őket. Ám nem szóltak nekik jogaikról vagy kötelességeikről, ráadásul a megszólításban megkülönböztették a nemeket, holott az állampolgárság fogalma ilyen különbségtételt nem bírna el. A kis polgár megtanulja azt, miként lehet úr belőle: „A tanult, szorgalmas iparos nagy úrrá, a tudatlan úr pedig semmivé lehet – mert mindennek az alapja: a tanulás és szorgalom”; elsajátítja azokat a tulajdonságokat, amelyek egy polgár lényeges vonásai „A boldogság megszerzésére szorgalom kell és türelem, annak megtartásához pedig mérséklet és óvatosság”; képes elhatárolni magát a vad-ságtól és civilizálatlanságtól, és azonosul a magyar nemzettel.²⁷ A kis polgár az, aki a polgárság soraiba igyekszik, ő a polgárosodó ember.

A tizenkilencedik században hármas jelentésű kifejezés – állampolgár, civil és városlakó – idővel úgy alakult át, hogy városlakó értelme a burzsoát jelölő tartalmakkal gazdagodott.²⁸ Ám a politikai fogalomként behatárolható állampolgár és a társadalmi-művelődési-vagyoni kategóriaként értelmezhető polgár jelentései között nem feszült éles határ, amint azt a *Kis polgár* című hetilap is bizonyítja. A „polgárosodás” terminus kettős értelmű: jelenti a jogkiterjesztést, vagyis az „alkotmány sáncai” közé való beemelését, valamint utal a műveltségbeli gyarapodásra is.²⁹ A polgári jogegyenlőség kimondása következtében a fogalom politikai jelentésének el kellett volna tűnnie, a „polgárosodás” kifejezésnek elveszítenie a politikumra történő utalás képességét. Ám az állampolgár nagy- és kispolgárrá való differenciálódása éppen az ellenkezőjére utal.³⁰ A *Kis polgár* didaktikus szövegei azt igyekeztek megtanítani a gyerekeknek, hogy a politikai nemzet, az egyenlő politikai jogokkal rendelkezők közösségének tagjává bizonyos erkölcsi tulajdonságok és műveltség elsajátításával, önálló anyagi egzisztencia megteremtésével válhat az ember. Ha a polgárosodáson politikai szerepideálokat hirdető civilizációs folyamatot értünk,³¹ akkor ez esetben a politikai ideál az úri státusban, egy igen jól körvonalazott etikai kódrendszerben és a magyar nemzettel történő azonosulás képességében ragadható meg. A kispolgár és apró polgár is a polgárosodás alanya, és annak politikai eszméjét, a polgárság vízióját tágitja ki. Az aktuális hatalmi struktúrák legitimitását

²⁷ *Kis polgár. Mulattató és tanulmányos olvasmány gyerekek számára.* 1876/5. 117.; 1876/26. 208.

²⁸ BENDA Gyula: Egy tudományos fogalom születése. (A polgárosodás Erdei Ferenc műveiben). A Magyar Nemzet társadalomtudományi melléklete. 2. *Magyar Nemzet*, 1990. november 19.

²⁹ KÖVÉR György: Piaccgazdaság – piacosodás – demokrácia. A mai magyar átalakulás történelmi perspektívából. *Magyar Tudomány*, 1991/1. 30–46.

³⁰ SZABÓ Márton: *Politikai idegen* I. m. 160–161.

³¹ HALMOS Károly: Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. 134.

nem kérdőjelezi meg, az államhatalomban ténylegesen cselekvő és résztvevő állampolgár fogalmát szorosan összekapcsolja a polgársággal, és ezzel kijelöli a politikai közösség határait.

Polgárosodó kispolgár: az áldozat

A kicsinységben rejlő nagyság

A lexikonok, enciklopédiák, szótárak leírásaira és magyarázataira érvényesnek tartom azt a megállapítást, miszerint nem az a céljuk, hogy a lehető legátfogóbban összegezzék az éppen aktuális tudáshalmazt, hanem hogy kijelöljék a világ dolgainak helyét a politikai hatalomhoz való viszonyukban. A lexikonok és enciklopédiák ugyanis az egyes politikai korszakok elején jelentek meg.³² Kispolgárokról szóló szócikket azonban legelőször a *Révai Nagy Lexikon*ban találunk, az 1914-ben megjelent XIX. kötetben.³³ Tudjuk, hogy a *Révai* tartalmilag tulajdonképpen azonos a *Pallasszal*, és nemigen tekinthető új lexikonnak, ám a kispolgárságról szóló meghatározás a *Pallas*ban nincs benne.³⁴ A szó megjelenése egyrészt azt jelzi, hogy használata elterjedt a köz- és a politikai beszédben, de még inkább talán azt, hogy ki kellett jelölni a fogalom helyét a hatalmi viszonyokban. 1914-ben a lexikon a kispolgárt a polgári osztályhoz tartozónak tekinti, és mint annak alsó tagozatát definiálja. A *Pallas–Révai* a korábbiól eltérően a „polgár” és az „állampolgár” fogalmat külön határozza meg; az előbbihez a „rendi polgár” jelentést rendeli és kizárólag a múltra vonatkoztatja.³⁵ A „kispolgár” egy múltbeli rendi fogalom alsó határát jelöli ki egyrészt, másrészt van jelen idejű jelentése is, foglalkozási kategóriák gyűjtőfogalma: kisiparosok, kiskereskedők, szerény fizetésű hivatalnokok tartoznak ide. Kérdés, hogy miért így jár el a lexikon, miért kapcsolja a polgári foglalkozású kisegzisztenciákat egy olyan fogalomhoz, amelyről azt tartja, hogy tulajdonképpen már a múlté? A meghatározásból mindenesetre arra következtethetünk, hogy a kispolgárok inkább egy archaikus, rendi világhoz tartoznak, és az állampolgárnak, a „politikai nemzet” aktorának fogalmán kívül rekednek.

³² Uo. 138.

³³ *Révai Nagy Lexikona*. Az ismeretek enciklopédiája. I–XXI. k. Révai Kiadó, Budapest, 1911–1935. XIX. k. „Kispolgár” szócikk.

³⁴ *Pallas Nagy Lexikona*. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. 1–18. Pallas, Budapest, 1893–1904. <http://mek.niif.hu/00000/00060/html/>

³⁵ HALMOS Károly: Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. I. m. 143–144.

A fenti megállapítás a huszadik század eleji parlamenti retorikában is érzékelhető. A kispolgár természetesen a továbbiakban is tulajdonosi, vagyoni kategória, ám politikai szereplőként az, aki valamilyen jogot vindikál. A fogalmat leginkább ellenzékiek használják, de a kormánypártiak nyelvén is hasonló a tartalma. Egyre inkább elhatárolódik a munkásoktól, sőt, gyakran azok ellenében fogalmazódik meg – tehát közeledik a polgársághoz, hangsúlyt kapnak tulajdonosi vonásai, önállósága, polgáris jelleme.³⁶

A *kispolgár* a század eleji parlamenti beszédekben kétféle meghatározásban szerepel: a korábbiakról már ismert szociális gondoskodás alanyaként, illetve a választói jogok kiterjesztésének követelőjeként. A „szociális gondoskodás”-on legtöbbször azt a kívánságot kell érteni, hogy az állam a kispolgárok érdekeit figyelembe véve gyakorolja hatalmát. Az érvek hasonlítanak az Apponyitól vagy a Sima Ferencről már hallottakra: a kispolgárok (kisgazdák) az ország gerincét, fundamentumát alkotják.³⁷ Ám megjelennek új argumentumok is: a kispolgárokat (önálló egzisztenciákat) azért kell az államnak oltalmaznia (érdekeiket védelmeznie), mert különben véderdők hiányában a vízmosások romboló hatására kövekként gurulnak le a mélybe, és „az egzisztenciájukat elvesztett kispolgárok a mélységben proletárokká lesznek”.³⁸ Sőt, van aki semmire sem apellál, csak felszólítja az államhatalmat, hogy tessék a törvény oltalmával a kispolgár háta mögé állni, vagy daccal jelenti ki, „ha meg kell hálnia a kispolgárnak, hát jó, meghalunk, de nem szoríttatjuk magunkat”.³⁹

A választójog kiszélesítésére irányuló felszólalások a legtöbbször jogi érvekre épülnek. A szónokok az állam sorsának intézéséből való kirekesztettséget úgy értelmezik, mint a népképviselő elvének megsértését, és az osztályuralomból fakadó igazságtalanságra, a társadalmi konfliktusok veszélyére figyelmeztetnek,⁴⁰ tehát a jogegyenlőség liberális eszméjére vonatkoztatják a legitimitást.

Kiket soroltak a századelő politikusai a kispolgárok közé, és kiket helyeztek melléjük, föléjük vagy alájuk? A *kispolgár* jelölhet vagyoni státust: kis vagyonú, szegény állampolgár, alacsony keresetű ember; utalhat gazdasági-társadalmi pozícióra: független egzisztencia, kisbirtokos, lateiner, városlakó; lehet foglalkozási gyűjtőfogalom: kisiparos, kiskeres-

³⁶ Lányi Mór például egyenesen a középosztályba sorolja a kispolgárokat akkor, amikor a vidéki hitelszövetkezetek részvényesei között megjelöli őket. (*Képviselőházi Napló*. 1906. XXIV. k. 453. Lányi Mór beszéde.)

³⁷ *Képviselőházi Napló*. 1910. II. k. 51. Batthyányi Tivadar beszéde.

³⁸ Uo. XII. k. 494. Vázsonyi Vilmos beszéde.

³⁹ Uo. VII. k. 124. Herczegh Sándor beszéde; XII. k. 494. Vázsonyi Vilmos beszéde.

⁴⁰ Uo. I. k. 122–123. Bakonyi Samu beszéde; XVIII. k. 151–153. Novák János beszéde.

kedő, kiscgazda, gyári munkás, kishivatalnok; végül a „nép” és az „ember” terminusokra is kiterjesztett megnevezés: egyszerű nép vagy kisember. A szociális vagy politikai jogok kiterjesztésének követelésekor a kispolgárok leginkább a munkások mellett szerepelnek, de együtt emlegetik őket a középosztállyal is, előfordul, hogy a középosztály soraiban vannak, vagy éppen a kispolgárság magában foglalja a munkásságot.

Nem lehet azt mondani, hogy a „kispolgár” fogalma valamely párt vagy politikai irányzat rétegnyelvének kelléke lett volna, bár leginkább mégis az ellenzék használta. A kifejezést beszédeiben alkalmazó tizenkilenc politikus közül hat a Függetlenségi és 48-as pártnak volt a tagja, egy a Kossuth Párt, egy a Justh-párt soraiból került ki, hárman gazdapártbeliek voltak, és találunk két szociáldemokratát, egy független demokratát, egy demokratát és négy kormánypártit (Nemzeti Munkapárt) is közöttük. Az ideológiák, hatalmi pozíciók, meggyőződések és ambíciók cezúrái mentén elkülönülő szónokok vagy éppen az ellentétes politikai világok képviselői igen jól értették egymás szavát, sőt, hasonló tartalommal töltötték meg a fogalmakat, amelyeket aztán céljaiknak megfelelően használtak. Egy dologban mindannyian megegyeztek: a kispolgár mindig az áldozat.

Az első világháború előtti Magyarországon a polgárosodáshoz hasonló jelentőségű – és azzal szoros összefüggéseket mutató – fogalom a középosztályé.⁴¹ A középosztályban azonban a kispolgár legtöbbször nincs jelen, a középosztályosodás folyamatában az ő útja nincs kijelölve, és nincs olyan – a középosztály identitásához kapcsolódó – feladat, amelynek a teljesítését bárki rá szeretné bízni. A fogalom megkonstruálásában a legfontosabb szerepet a középosztály-teremtés programjának a megfogalmazása jelentette. Az első világháború előtt a középosztály feladatát a nemzetépítésben, a nemzeti érdekeket érvényesíteni képes politikai cselekvésben, a civilizáció polgári értékeinek hordozásában látták. Ámde kispolgárokról nem beszéltek akkor sem, amikor a dzsentrit jelölték meg (új elemek asszimilálásával) a középosztály létrehozójaként, s akkor sem, amikor egy olyan új, integrált társadalmi osztályt vizionáltak, amely minden társadalmi réteg színe-javát összegyűrja. A „legyen-e magyar középosztály, ha nincsen, avagy másképpen fogalmazva: miért nincs magyar középosztály, pedig lennie kellene”⁴² kérdésre adott válaszok hallgatnak a kispolgárról, holott az – éppen polgárosodó mivoltánál fogva – a középosztályosodástól sem idegenkedhetett.

⁴¹ A fogalom történetéről lásd KÖVÉR György: A magyar középosztály-teremtés programja és kudarcai. I. m.

⁴² Uo. 120.

Iparosokról és kereskedőkről viszont beszélnek ezek a szövegek, csak éppen a kispolgár fogalmat nem alkalmazzák rájuk. Persze a középosztályosodás nem arról szól, hogy nem polgárból vagy kevésbé polgárból hogyan kell polgárrá válni. Azok, akik a középosztályt létre szeretnék hozni, úgy gondolják, hogy polgárinak tekintett „anyagból” kell ezt a társadalmi réteget megteremteni. A középosztály polgárosodása az értékrendbeli, etikai, sőt politikai és gazdasági egységesülés programja, a kispolgár polgárosodása viszont leginkább a jogkiterjesztést jelenti. Ilyen tartalmakkal rendelkező fogalomra a középosztály-diskurzusnak nem igazán volt szüksége. A középosztályosodás programja legfeljebb azt fogalmazta meg, hogy az osztályt az alsóbb néprétegekből vagy a parasztságból származó elemekkel lehet felfrissíteni, és erről is inkább csak a két világháború között volt szó, amikor már maga a program jelentősen veszített fontosságából. Az iparosokról és a kereskedőkről 1928-ban Kornis Gyula – éppen a középosztályról szóló írásában – már mint kispolgárokról vélekedik,⁴³ és az 1918 előtti időszakról eltérően a Horthy-korszak országgyűlési dokumentumaiban is megtaláljuk a kispolgárt mint egy középosztályosodó társadalmi csoport tagját – igaz, ekkor már sokkal inkább a nemzeti demokrácia kialakításának résztvevőjeként kell őt értelmezni.⁴⁴

Nem állítom, hogy az irodalmi és a közbeszédben nem használták a „kispolgár” kifejezést abban a – gazdasági, szociológiai vagy politikai – értelemben, ahogyan a parlamenti üléseken felszólaló honatyák tették. Ám úgy tűnik, hogy az Országház falain kívül inkább a fogalom pejoratív – negatív tulajdonságokat, viselkedési formát jelölő – tartalma, míg a falakon belül inkább politikai konnotációi voltak jelen. Talán az sem véletlen, hogy 1918 előtt a parlamenti beszédek kispolgára legtöbb esetben a kisgazdát, a kis földbirtokost jelölte. Egy, a polgárosodás programját a középosztályétól némiképp eltérő módon megfogalmazni képes kifejezés használatának igénye összefüggésbe hozható a Függetlenségi Párt bomlásával, valamint új polgári és parasztpártok alakulásával, elsősorban a Nagyatádi Szabó István nevéhez fűződő Függetlenségi és 48-as Gazdapárt létrejöttével. S a fogalom operacionalizálása talán némiképp ahhoz a jelenséghez is kapcsolódik, ahogyan a huszadik század eleji középosztály-diskurzusok a *Mittelstandbewegung*ra reagáltak.⁴⁵

⁴³ Kornis Gyula: Mi a középosztály? In: Uő: *Kultúra és politika*. Tanulmányok. Franklin Társulat, Budapest, 1928. 182.

⁴⁴ *Nemzetgyűlési Napló*. 1920. XII. k. 206. Gr. Bethlen István miniszterelnök felszólalása. Uo. 166. Meskó Zoltán felszólalása.

⁴⁵ KóvÉR György: A magyar középosztály-teremtés programja és kudarcai. I. m. 103–104.

Politikai szerepideállal való azonosulást elősegítő kifejezésként – ha a „kis polgároktól” most eltekintünk – a „kispolgár” legkorábban az első világháború elején bukkant fel, és a kisbirtokos földművesek polgári öntudatának, tehát polgárosításának programját fogalmazta meg. A Gazdapárt politikai nyelvezetében már nemcsak a választójogért küzdő és a polgárság irányába tartó „kiszgazdák” jelentést foglalta magába, hanem kijelölte ennek a társadalmi csoportnak a helyét is a politikai nemzet keretében, vagyis integrációs szerepet töltött be. Ennek bizonyítéka a *Kispolgár* címmel megjelenő periodika.⁴⁶ Az újság leginkább a negyven évvel korábbi *Kis polgár*ra emlékeztet: oktató jellegű történeteket közölt a szépirodalmiság álcája alatt, hasznos tanácsokkal látta el a kisbirtokos földműveseket, és kellemes időtöltésre alkalmat adó rejtvényeket, fejtörőket is találunk benne. Szórakoztatott, de polgári identitást is konstruált, például a *Minőségi munka kell!* című szöveggel. Az írás egyik jellemzője, hogy a szocializmussal szemben foglal állást, és a kisiparos szaktudást a gyári munkások „napszámoskodásának” viszonylatában értékeli fel. A kisiparos foglalkozás egyben életforma, amellyel együtt jár az önállóság, a tapasztalat és profizmus nyújtotta biztonság, ugyanakkor kizárja a sablonos egyformaságot, megakadályozza a tompulást. Az írás szerzője azért törekszik a munkás és kisiparos közötti különbségek tudatosítására, hogy a felnőtteket gyerekeik pályaválasztásában a kisiparosi szakmák irányában befolyásolja.⁴⁷ A kiszgazdát és a kisiparost önállósága, szaktudása és antiszocializmusa teszi kispolgárrá. A fogalom identitáskonstruáló kifejezésként, afféle politikai jelszóként funkcionál.

Felmerül a kérdés: miért használtak a politikusok olyan kifejezést, amelynek becsmérő jelentéseit jól ismerték, és miért választotta egy politikai napilap melléklete címként ugyanezt a kompromittálódott fogalmat? Úgy tűnik, a „kispolgár” kifejezés képes volt politikai célok megfogalmazását is lehetővé tevő tartalmakat jelölni. A polgárosodás politikai szerepideálját – a polgári társadalom elveinek a nemesi tradícióval való összehangolásából létrejött programot⁴⁸ – volt hivatott átértelmezni a kispolgár fogalom azzal, hogy olyan csoportokat nevezett meg polgároként (polgárosodókként), akik a politikai hatalomgyakorlás kereteibe korábban nem fértek bele, vagy éppen csak szerveződni kezdtek.

⁴⁶ A kiszgazdák által használt „kispolgár” fogalom jelentéseit a *Magyar Lobogó* a mellékleteként 1915–1916 között megjelent, a *Kispolgár* című szépirodalmi és oktató képesújság nyelvezetében vizsgáltam. Az újság az Országos Gazdapárt és a Magyar Kisbirtokos Szövetség hivatalos lapja volt.

⁴⁷ *Kispolgár*. Szépirodalmi és oktató képes újság. 1915/12. 9.

⁴⁸ HALMOS Károly: Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. I. m. 134.

Nyárspolgárok

Az 1918 előtti országgyűlési felszólalásokban egyetlen egy politikus használta a „kispolgár” szót a szűklátókörűség, kisszerűség értelemben: Tisza István 1917-ben. Tulajdonképpen ő is az *Est* című lapból idézett. Úgy tűnik, a fogalom ilyen lekicsinylő tartalommal a köz- és irodalmi beszédben jelenik meg leginkább, és nincs ez másképp a két világháború között sem.

A beszélőtől vagy a beszéd tárgyától való elhatárolódás a pejoratív „kispolgár” fogalom megkonstruálásának lényeges mozzanata. Ady Endre *Két Darmstädter* című írásában már teljesen kiforrott a tartalma: „Az apa jómódú ember, aki egész életében kuporgatott. Házmester a saját házában. Típusa a kemény, vad, kicsi pénzszerzőknek, a garas mániakusainak, a kispolgári szívtelen korrektségnek. A fiú pedig az apának önvéréből fakadt cáfolata. Lop, csal, zsarol, hogy rögtön eldobja a pénzt, amelyet lopott, csalt, zsarolt. Mintha valóságos küldetése volna, hogy harcoljon az apja összekuporgatott vagyonszája ellen. Gyűlöli az apját. Belopja magát lakónak az apai házba. Végre is a két ember, apa és fiú, piszkos, véres éji harcban áll egymással szemben. A fiú holtan marad a párbaj színterén. Az apa győzött.”⁴⁹ A „kispolgár” az irodalom és az irodalomkritika eszköztárának kedvelt eleme. Hatásos képi kifejezőerővel, frappánsan foglalja össze a nagyszerűség ellentétét, s mindig valami fülleddesség lengi körül. Ady szövegében olyan polgárinak mondható vonások értékelődnek le – a „kicsi”, „mániakus”, „szívtelen” jelzőkkel való asszociáció következtében –, mint a pénzszerzés képessége, a takarékoság és a korrektség. Az öreg Darmstädter egyáltalán nem szegény ember: vagyont kuporgatott össze és háztulajdonos, mégis tipikusan kispolgár, mert a pénzét végül nem használja, nem él szabad, nagyvonalú életet, hanem a házmesterlakásban kuporog.

A kispolgár azonban leginkább azért megvetendő figura, mert kívül-belül a komfortra rendezkedik be, természetesen a maga kisszerű módján, hiszen a legtöbbször – bár nincsenek anyagi gondjai – nem gazdag, és mert nem akar szenvedni. Az asztalnál semmiségekről beszél, közhelyeket mond, kisvárosi életet él, a művészetekben az egyértelműt, az édeskészt szereti, inkább a pikantiét, mint az erotikát, inkább a miszticizmust, mint a misztikát, és mindig a nyugalmat, a rendezett életet választja. Nagyon is polgáriasságok ezek, még akkor is, ha a beszélők szemszögéből negatív tartalmakkal fogalmazódnak meg. A kis-

⁴⁹ Ady Endre: *Két Darmstädter*. In: Uő: *Összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok*. 6. k. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 81.

polgár polgár mivoltához nem fér kétség, ám ő a polgár kicsinyített, nevetséges változata. Nem annak ellentétéként érthető meg, hanem a meg nem valósított, a megrekedt, a középszerű polgáriság megtestesítőjeként.⁵⁰ A kispolgár karikatúra és bíráló, inkább a művész és leginkább az életművész ellenfogalma. A kritika azonban nem a polgár ellen irányul, az ironia tárgya az, hogy a kispolgár (nagy)polgárnak akar látszani. Nem a polgár megsemmisítését jelenti, hanem – éppen ellenkezőleg – a polgári létforma kimondatlan felmagasztalását.

A szűklátókörűséget, a korlátoltságot nem csupán a kispolgár kifejezés jelzi; hasonló értelmű a nyárspolgár szó is. Kérdés, hogy van-e a nyárspolgárnak politikai jelentése, és ha igen, akkor rokonértelmű-e a kispolgáréval. A „nyárspolgár” fogalom történetét a kispolgáréhoz hasonló módszerekkel kutattam. Legkorábbi szótári-lexikoni előfordulására az 1867-ben megjelent *Magyar nyelv teljes szótárában* bukkantam rá, itt lakonikusan csak annyi áll, hogy a német *Spießbürger*nek a szolgálai fordítása.⁵¹ A szótárkészítő tehát feltételezte, hogy az olvasó érti a német kifejezést, és azt is tudni fogja, hogy a fordítás miért szolgálai. A *magyar nyelv történeti etimológiai szótára* a kifejezést egy Bajza József-idézetrel illusztrálja, amely 1837–1843 között keletkezett: „Midőn a karzat... tisztességes nyárspolgárokkal megtelik... az nekem tetszik.” A szócikkíró utal arra is, hogy a német *Spießbürger* szó magyarítása nem túl sikeres; szerinte azért nem, mert „a kifejezés fordítása az előzmények ismeretének hiányában történt”. Magyarországon tehát már egy pejoratív értelemben használt kifejezést vettek át a németből; eredeti jelentését – „a város védelmét ellátó fegyveres polgárok” diáknyelvi gúnynevét – nem értették, ezért lett a lándzsából nyárs.⁵² A *Pallas* is úgy tudja, hogy a szó *Spießbürgert* jelent, és a kifejezés a városi polgárságot különbözteti meg a vidékitől (*Pfahlbürger*). Ám ismeri „a gyalogkatonai szolgálatot teljesítő polgár” értelmet is: ezeknek a polgároknak volt fegyvere a nyárs. „Korunkban szűklátókörű embereknek gúnyos elnevezése”⁵³ – zárja a magyarázatot a lexikon.

Amennyiben az országgyűlési dokumentumokban vagy a *Magyar Történeti Szövegtárban* kutatunk a fogalom után kiderül, hogy ezt nemcsak gúnyosan használták, hanem ismerték és alkalmazták „városi polgár” értelemben is. A politikai beszédben a „nyárspolgár” a rendi értelemben vett polgárt jelentette, és a beszélő mindig olyan szituációban alkalmaz-

⁵⁰ A Magyar Irodalmi és Köznyelv Nagyszótárának korpuszában összegyűjtött szövegeket vizsgáltam. (<http://www.nytd.hu/hhc/utolsó/letöltés>: 2010. július 10.)

⁵¹ BALLAGI Mór (szerk.): *Magyar nyelv teljes szótára*. Budapest, Franklin Társulat, [1867]. „Nyárspolgár” szócikk.

⁵² *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. II. k. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. „Nyárspolgár” szócikk.

⁵³ *Pallas Nagy Lexikona*. „Nyárspolgár” szócikk.

ta a kifejezést, amikor az elmaradottságként értelmezett múlttól kívánt elhatárolódni. A fogalom azokra a városi polgárookra illet leginkább, akik a modern gazdasági struktúrákon kívül maradtak, egy tradicionális, prekapitalista világ tartozékaiként beleragadtak valami régimódiságba, miközben a város kinőtte a céhes szabályozások kereteit: a kispárosra, a kiskereskedőre.⁵⁴ A kisiparost, a kiskereskedőt azonban a politikai beszédben soha nem sorolták a nyárspolgár közös nevezője alá, és a nyárspolgárt nem tették meg a jogkiterjesztés alanyává. Az irodalmi szövegek viszont arról árulkodnak, hogy a fogalom hordozta a fentebb vázolt értelmezést is: a felvidéki nyárspolgárság magába foglalta a „kisvárosi kosztadó gazdákat, iparosokat, szatócsokat, bérkocsisokat”. „A selmeci és egyéb felvidéki városok részben még ma is régi állapotában megmaradt, de részben már átalakult” polgárságában „még eleve- nen élnek a régi bástyák közé szorított élet hagyományai, kicsinyességeikkel, nagyzóló polgári gögjükkel, korlátoltságukkal”.⁵⁵

A nyárspolgárban a kétféle értelem – a városlakó polgár és a szűk látókörű ember – sokkal inkább összeér, mint a kispolgárban. Ez utóbbinál disszonanciát okoz, hogy míg polgárosodó polgárként jövőidejűséget testesít meg, addig pejoratív jelzőként a maradiságra, tehát a múltra utal. A nyárspolgár mindkét jelentésének időbelisége a múltba helyezhető, ezért politikai program kifejezésére nem alkalmas.

Az országgyűlési felszólalásokban egyébként a „nyárspolgár” szó először 1872-ben jelent meg, Körmendy Sándor beszédében. Körmendy az általános szavazójog bevezetését szorgalmazta. Azzal érvelt, hogy a cenzushoz kötött választójog a rendiséghez hasonló különbségeket hoz létre az emberek között, ám ez nem természetes, tehát nem jogszerű állapot. A jogkiterjesztésre felszólító parlamenti szövegekben a kispolgár mindig a politikai közösségen kívül helyezkedik el, és mindig az éppen aktuális jogi szituáció áldozata. Körmendy nem beszél kispolgárokról, ám említi a nyárspolgárokat, még hozzá mint középkori *Hausher*reket és szavazati joggal rendelkező állampolgárokat. A fogalom itt elsősorban azt hivatott hangsúlyozni, hogy a középkori rendiség még mindig uralkodó állapot ott, ahol már modern társadalmi struktúráknak kellene lenniük.⁵⁶ Nem sokkal később, 1878-ban Edmund Steinacker (Ödön) a polgári politika és gazdálkodás megvalósításának szükségességére szólította fel az államhatalmat. Ennek megvalósítását a polgári felfogás elterjeszté-

⁵⁴ L. NAGY Zsuzsa: i. m. 202–209.

⁵⁵ SCHÖFFLIN Aladár: *Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok*. Nyugat, Budapest, 1917. 37.

⁵⁶ *Képviselőházi Napló*. 1869. XXIII. k. 33. Körmendy Sándor felszólalása.

sében látta, s ezzel, szarkasztikusan, a nyárspolgári magatartást állította szembe.⁵⁷ A *nyárspolgár* (városi polgár) kifejezés a polgárokéhoz képest elmaradottabb szemléletmódra utal, leginkább azért, mert a nyárspolgár önzésén és lokális érdekein nem tud felülemelkedni, nem alkalmas arra, hogy nemzeti és állami szinten konstruálja meg politikai identitását: „... mindig csak a saját érdekeit és a municzipiumét veszi, a haszon elvét alkalmazza a maga eljárására, és láttuk 1848–1849-ben, hogy valahányszor veszély közeledett, előállottak a városok tisztviselői, nyárspolgárai, és vitték a kulcsokat és a hódolatot bárkinek, hogy bántódásuk ne legyen, hogy tartsák meg a várost, és annak anyagi érdekeit védjék meg.”⁵⁸

Az országgyűlési dokumentumokban hatvankétszer fordul elő a „nyárspolgár” fogalom; 1900 előtt tizenhat alkalommal használták, majd 1918-ig négyszer, és csak egy esetben jelölt politikai tartalmakat: Vajda Sándor (Alexandru Vaida Voevod) erdélyi román politikus beszédében. Itt valószínűleg a jellegzetesen erdélyi társadalomképre utal a „nyárspolgár” szó használata (félművelt, adminisztratív funkciót betöltő tisztviselő – a közigazgatási bizottság tagja), mert Vajda nem a polgárosodásról szóló polémiában használja a kifejezést, hanem a románok nemzetiségi és vallási érdekeit sértő kérdés bírálatakor. A „nyárspolgár” kifejezést a 19. században főként valamilyen kritikát közvetítő szövegekben használták, később veszített politikai tartalmaiból, és csupán a maradiságra, korlátoltságra utalt, vagy alkalmat adott az ironizálásra.⁵⁹ A két világháború között a „nyárspolgár” szót szinte soha nem alkalmazták önmagában, a kifejezéshez ragasztott jelzők beszédek: régi, háború előtti, régi világbeli, bécsi, német, jámbor, józan, szűk látókörű, pacifista, jómódú, jóllakott, szürke, szegény. Országgyűlési dokumentumban a „nyárspolgár” utoljára 1955-ben fordult elő, de a második világháború után csupán kétszer hangzott el.⁶⁰

A *Magyar Történeti Szövegtárban* százkilencvenkilenc előfordulását ismeri a nyárspolgár szónak, 1920 előtt ötvenegyszer jelenik meg, 1920–1945 között nyolcvanhatszor. 1900 előtt tizenegyszer használták társadalmi csoport megjelölőjeként (városi polgár értelemben), és tizenegyszer szűklátókörűséget értettek alatta. 1900–1920 között már csak

⁵⁷ Uo. 1875. XVI. k. 314. Edmund Steinacker (Ödön) felszólalása: „a t. minisiterelnök úr polgárokat nem ismer, csak állampolgárokat és nyárspolgárokat”.

⁵⁸ Uo. 1892. XXVII. k. 412. Herman Ottó felszólalása.

⁵⁹ „Paris ostroma után humorisztikus képek voltak forgalomban: az egyiken egy nyárspolgár könnyező szemekkel áll a maga kövér ölébe mellett és azt mondja:... kénytelen vagyok téged megenni, hogy a te számodra megmentsem szegény gazdádát.” (Uo. 1910. XXXVII. K. 205. Tisza István felszólalása.)

⁶⁰ Országgyűlési dokumentumok. <http://mpgy.ogyk.hu/> (Utolsó letöltés: 2010. július 10.)

négy alkalommal volt városlakó a nyárspolgár, és huszonegyszer nevezte meg a korlátoltakat. Az 1920–1945 közötti nyolcvanhat nyárspolgárból már csupán kettő tekinthető társadalmi fogalomnak. A nyárspolgár városi polgár értelme a nyelvből lassan kikopott.⁶¹

Kapitalista kispolgár: az ellenség

A kicsinységben rejlő gonoszság

A kispolgárnak mint ellenségfogalomnak az elemzése nem tartozik szorosan jelen dolgozat tárgyához, hiszen ebben az értelemben leginkább a második világháború után használták. Az 1962-es kiadású *Új Magyar Lexikon* szócikkírói amolyan közbülső réteggént, a burzsoázia és a munkásosztály közötti társadalmi csoportként látták a kispolgárokat, akik részint proletarizálódtak, részint felemelkedtek a burzsoáziába. Mindenképpen veszélyesek, mert egyrészt ragaszkodnak a tőkés magántulajdonhoz, másrészt mert a (szocialista) jövő megvalósításának eszméje nem lelkesíti őket, viszont a múlthoz való nosztalgikus és romantikus kötődés annál inkább jellemző rájuk. Belső ellenségként ők táplálják a munkásmozgalmában a revizionista, reformista és individualista elhajlásokat, tehát elfordulnak az egyenlő és homogén, a mindig előre tekintő dolgozók közösségtől. A maradiság, egy régi, letűnt világhoz való tartozás még a dualizmus idején került a kispolgár jelentései közé. Ám amíg akkor a begyepesedettség a modernitás viszonylatában fogalmazódott meg, 1962-ben a nagyüzemi szocialista gondolkodástól történő elzárkózás bűnévé alakult át. A kispolgárnak a munkásosztályhoz való tartozása tulajdonképpen polgáriás vonásainak felszámolását és dolgozóvá válását, vagyis egyrészt megsemmisülését, másrészt ellenségként való láthatóvá tételét jelenti.⁶²

A kispolgárt mint ellenfogalmat már a Tanácsok Országos Gyűlésének szövegeiben is felfedezhetjük, de gyökereit természetesen a marxista osztályharc-ideológia által kialakított ellenségképben kell keresni. Ennek a képnek lényeges eleme a bizonytalanság és az ingadozás, ami ezt az osztályt jellemzi. Marx is úgy látta, hogy a kispolgári identitást meghatározza „a gazdagabb osztályokba való bekerülés reménye és a proletárok, sőt, a koldusok közé való lesüllyedés félelme”, az ebből fakadó labilitás, konzervativizmus, múltba nézés – vagyis a kispolgárok reakcióinak,

⁶¹ Magyar Irodalmi és Köznyelv Nagyszótárának korpusza/Magyar Történeti Korpusz/Magyar Történeti Szövegtár (<http://www.nytd.hu/hhc/>; utolsó letöltés: 2010. július 10.)

⁶² *Új Magyar Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. A „kispolgár” szócikk.

tehát nem forradalmiak.⁶³ Ehhez szorosan hozzátartozik, hogy megbízhatatlanok, mert bár a tőkével és termelőeszközökkel rendelkező nagypolgárság uralkodik rajtuk és elnyomja őket, az uralkodó osztályhoz mégis hűségesek.⁶⁴ A tétova, akaratgyenge, csetlő-botló kispolgár az öntudatos, vasöklű munkás ellenképe. Elesett és becsapott, ennek ellenére a gazdag és őt kizsákmányoló burzsoázia soraiba igyekszik, célja a vagyonszerzés, kicsiny tulajdonához ragaszkodik – illúziókat kerget tehát ahelyett, hogy a szocialista eszkatológia egyenlősítő társadalmát építené.⁶⁵

Ezért aztán a Tanácsköztársaság idején ő az, aki elássa a zsírt, a szallonát, a babot meg a bűzát (önző módon ragaszkodik tulajdonához – az új hatalmat önzetlenül támogató munkástól eltérően, akit ráadásul ezzel a gesztusával megrövidít), a főváros védelménél nem lehet rá számítani, tehát „meg kell vonni tőle a létjogosultságot”.⁶⁶ 1919-ben nincs idő kivárni, hogy a kispolgár valóságos osztályhelyzetére ráébredjen, és ezáltal a munkásság szövetségesevé váljon. Így lesz belőle megsemmisítendő belső ellenség.

A baloldali irodalomkritika már az első világháború előtt ismerte és használta a „kispolgár” fogalmat „politikai ellenség” értelemben is. A kispolgáriság Pogány Józsefnél a naturalizmussal, illetve általában a huszadik század eleji új irodalmi irányzatokkal áll szemben: azt a régít jelenti tehát, amelyhez képest ezek az irányzatok újként határozzák meg magukat. Az új irodalmak jelentősége a konvenciók lerombolásában van, vagyis azoknak a korlátoknak a megsemmisítésében, amelyekre leginkább a „kispolgári” jelző illik. A konvencióktól való szabadulás lehetősége a kispolgárban meghasonláshoz vezet: a konvenciók egyrészt lényegi tartozékai, a szabadság ugyanakkor a kapitalizmus magaslatai felé nyitja meg számára az utat. Pogány a kispolgárban a kapitalizmus áldozati bárányát látta – a kispolgári konvenciók mint a szabadság hiányának, vagyis az elnyomásnak a megnyilvánulásai, röpke ideig az együttérzés tárgyát képezik –, ám mivel a kispolgár szabadulása a kapitalizmusba való törtétest jelenti, rögtön el is határolódott tőle.⁶⁷ Pogány – aki szerint a kapitalisták nyakát ki kellene törni – a kispolgárok azon vonásait ragadta meg, amelyek a dualizmus kori „kispolgár” fogalom lényeges elemei: egyrészt azt, hogy nem vehetnek részt az állam irányításában, mert nem tar-

⁶³ KARL MARX: *Forradalom és ellenforradalom*. Ford.: KUNFI Zsigmond. Budapest, 1919.

⁶⁴ MADZSAR József (szerk.): *Társadalmi Lexikon*. Népszava Kiadó, Budapest, 1928. „Polgárság” szócikk.

⁶⁵ HARASZTI Sándor: A kispolgárság tömegmozgalmairól. *Társadalmi Szemle*, 1932/8. 337–343.

⁶⁶ SZABÓ Márton: A dolgozó mint állampolgár. *Korall*, 2007/27. 153–158.; *Tanácsok Országos Gyűlése*. 1919. I. k. 104. Kovács Sándor felszólalása.

⁶⁷ POGÁNY József: Irodalom és politika. In: Uő: *Harcok emberei. Irodalom és politika*. Népszava Kiadó, Budapest, 1911. 8–19.

toznak az egyenlő politikai jogokkal rendelkezők közösségéhez, másrészt az egyértelmű törekvésüket, hogy oda kerüljenek. Pogány József természetesen nem kívánt a polgári társadalom legitim tagja lenni, hanem elszerette volna törölni azt, és egy újfajta legitimitást kívánt létrehozni. Ezen a ponton különböztette meg magát a kispolgártól.

Derék kispolgár: a hős

A kicsinységben rejlő erő

A két világháború közötti országgyűlési szóhasználatban a „kispolgár” fogalom sok szempontból nemigen változott. Továbbra is a jogfosztotakat jelölte, ám a jogkiterjesztést nem mindenki helyezte ugyanazokra az ideológiai alapokra. A Tanácsköztársaság emléke rányomta bélyegét a felszólalásokra; a kispolgárságra úgy tekintettek, mint a polgári társadalom és jogrend védelmezőjére. Politikai értelemben vett védtelensége és kiszolgáltatottsága még mindig lényeges vonások, ám hangsúlyosabbak azok a szófordulatok, amelyek erejét konstatálják. A védelmező szerepkör arra utalt, hogy a kispolgárok helyét a polgári társadalom határain belül jelölték ki, de ugyanakkor ők maguk a határ. Aki még csak nem is kispolgár, az a proletár, a fennálló jogrend potenciális ellensége.

A kispolgárság „utolsó bástyája a nemzeti és polgári társadalomnak”, „vízmosásos területen a véderdő”.⁶⁸ „A polgári társadalomnak végvárakban, védőgátjain fegyveres őrséget” teljesít; az állam legbiztosabb katonái, a rendfenntartók soraiból kerülnek ki; stabil, polgári elem, a társadalom megbízható rétege, a bolsevizmus gátja a „proletár árvizek határán”.⁶⁹ Militarisztikus elemeket magába foglaló kép ez, amely egyértelműen a Tanácsköztársaság bukása után kapcsolódott a „kispolgár” fogalmához, s a jobb- és a baloldali politikusok retorikájában egyaránt felbukkan. Az a félelem fogalmazódik itt meg, amelyet az 1919-ben hatalomra jutott kommunisták és a velük egyesült szociáldemokraták politikai programjának emléke, az aktuális hatalmi rendet felborítani képes demokratikus átalakulás víziója ébresztett. Erre a félelemre mutatott rá Rupert Rezső baloldali liberális politikus is: „Mindenkitől lehet félni, csak a munkásságtól nem. Lehet félni a nem szervezett, a nem igazi, a nem értékes munkástól, a lumpenproletáriátustól, a csőcseléktől és a csőcselék élén álló entellektüelektől. Főleg ezektől, akiknek a munkásság-

⁶⁸ *Nemzetgyűlési Napló*. 1922. VIII. k. 141. Vázsonyi Vilmos felszólalása.

⁶⁹ Uo. 1931. XXIII. k. 575., illetve 1927. XXVI. k. 127. Fábián Béla felszólalása.

hoz semmi közük nincs. Mindenki, aki kinn az életben aggódik, remeg, hogy ne jöjjön felfordulás, éppen ezekre az egyszerű, becsületes emberekre, erre a dolgozó kispolgári rendre, a dolgozó munkásokra tekint bizalommal, mint a konszolidáció garanciáira.”⁷⁰ Rupert a kispolgár kifejezést összeköti a munkásával, hogy annak egyszerűségét, becsületességét, megbízhatóságát bizonyítsa, és a bizalmat a számára megszerezze. Látható az is, hogy bár a politikusok különbséget tettek munkás és proletár között, a határok nem voltak annyira élesek, hogy a munkásokhoz kapcsolódó szorongásokat fel tudták volna oldani.

Míg a „munkás” fogalma a proletarizálódás veszélye miatt kompromittálódott, addig a „kispolgárhoz” nem tapadtak ellenséges érzelmek. Az állampolgári jogait gyakorló közembertől elvárták a megbízhatóságot. A társadalom politikai közösségébe tartozást olyan polgári értékrendhez kötötték, amely magába foglalta az egzisztenciális önállóságra törekvést, a magántulajdon gyarapításának fontosságát és a hatalomhoz való lojalitást. A szociáldemokratákon kívül senki sem beszélt általános és titkos szavazati jogról: a honatyák általában úgy gondolták, hogy a választópolgárnak teljesítenie kell bizonyos feltételeket. A jogkiterjesztés politikai programja leginkább arról szólt, hogy az elvárásoknak a kispolgár megfelel, a munkásokat pedig kispolgárokká kell tenni.⁷¹

Ezt az elgondolást azonban a szocialisták már 1918 előtt is veszélyesnek találták, mert szerintük a jogkiterjesztés efféle értelmezése odavezetne, „hogy a legkorlátoltabb, szociális szempontoktól legkevésbé áthatott, legkevésbé szervezett és legkevésbé szervezhető elem” kezébe kerül a hatalom. „A kispolgárság teljesen a társadalmi tekintélyek hatása alatt áll, gondolkodása, erkölce teljesen annak hatása alatt alakul, mindenkor a leglojálisabb alattvaló, mert önálló gondolkodásra teljesen képtelen.”⁷² A Horthy-korszak idején azonban a szociáldemokraták óvakodtak attól, hogy parlamenti beszédekben a kispolgárt elmarasztalják. A két világháború közötti szociáldemokrata országgyűlési felszólalásokra az jellemző, hogy a kispolgárokat a munkásokéhoz hasonló értelemmel ruházták fel, az egyenlő, általános és titkos választójogot mindkét csoport számára vindikálták. Hangsúlyozták a kispolgárok azon vonásait, amelyek szociális, gazdasági, ideológiai szempontból a munkásokhoz közelítik, és azokkal együtt a dolgozó néphez sorolták őket.

⁷⁰ Uo. 1935. XVIII. k. 185. Rupert Rezső.

⁷¹ Erre példaként hozhatók fel a következő szöveghelyek: Uo. 1920. X. k. 353. Berki Gyula felszólalása; Uo. 1927. XXIV. k. 414. Csák Károly beszéde.

⁷² SELYMES Károly: Plurális szavazat. *Huszedik Század*, 1908/9. 209–211.

Ezért – az 1918 előtti időszaktól eltérően – harc indult a fogalom kisajátításáért. Gál Jenő és Vázsonyi János a kispolgárok képviselőjeként tekintett magára; ám „ezt a képviseletet mindenki magáénak mondhatja” – hangzott el a tiltakozás a kisajátítással szemben.⁷³ A szociáldemokrata retorikában a kispolgár és a munkás együtt a dolgozó népet alkotta – a mozgalom a „dolgozó” fogalmának ilyen irányú kiszélesítésével igyekezett szélesebb bázist teremteni, ami ellen a keresztenyszocialisták és a kigazdák is tiltakoztak.⁷⁴ A vita leginkább arról szólt, hogy a kispolgár a polgársághoz vagy a dolgozó néphez tartozik-e, megbízható közembernek és hazafinak tekinthető-e, vagy az arisztokráciával és a nagytőkékkel, vagyis a kizsákmányoló osztállyal szemben helyezkedik-e el.

1920–1945 között a *Magyar Történeti Szövegtárban* száztizennyolc esetben bukkan fel a „kispolgár” szó. Ebből ötvenkettő előfordulás, vagyis negyvennégy százalék nem pejoratív értelmű, hanem gazdasági-szociológiai kategória. Kijelenthető, hogy a két világháború között legalább olyan gyakran használták a fogalmat egy társadalmi jelenség megfogalmazására, mint gúnyos értelemben. A kifejezés a polgári társadalmi rendbe való beilleszkedést, vagyis a politikai hatalom szempontjából legitim állampolgári magatartás elsajátítását kívánta elősegíteni. A két világháború között a polgárosodás nem ideológiai program többé. Mivel azonban a „kispolgár” fogalom alkalmas a temporalizálásra, így akár úgy konstruálhatták, hogy az a kommunista ideológiával konkuráló azonosulási stratégiát jelentsen. A proletár a fennálló politikai rendszerrel szemben áll, azt ellenségnek, megsemmisítendőnek tekinti. A kispolgárnak a legitim hatalom azonban felkapaszkodási, érvényesülési lehetőséget ad, őt ugyanis a polgárságba való igyekezete kapcsolja a horthysta államhoz. A proletár soha nem szeretne polgár lenni; nem arról álmodozik, hogy egyszer majd bekerül abba a kasztba, ahol „az anyagi jobblét s a »snejdig« társadalmi magatartás a szürke tömegből kiemeli”⁷⁵ őt, hanem meg szeretné semmisíteni a kasztokat.

A proletárral szemben a kispolgár olyan értékei is pozitív színezetet nyertek, amelyeket korábban régimódinak tartottak. Például a kisiparos műhelye vagy a kiskereskedő boltja már nem a modernizációnak ellenálló céhes eszmék mikrovilága, hanem a társadalom stabilitását szolgáló emberi kapcsolatok színtere, ahol olyan értékek működnek, mint a családcentrikusság, a takarékoság, a munkaszeretet.⁷⁶

⁷³ *Képviselőházi Napló*. 1927. XIII. k. 356. Haller István beszéde.

⁷⁴ Uo. 1922. XXXI. k. 35. Lendvai István beszéde; 1922. XXXI. k. 99. Kiss Menyhért beszéde; 1931. VI. k. 6. Meskó Zoltán beszéde.

⁷⁵ Féja Géza: *Viharsarok*. Az alsó Tiszavidék földje és népe. Athenaeum Kiadó, Budapest 1937. 52.

⁷⁶ L. Nagy Zsuzsa: i. m. 209.; *Képviselőházi Napló*. 1935. VI. k. 73. Tóth Pál beszéde.

Az identitáskonstrukciót elősegítő „kispolgár” fogalom tehát részben az integrációt szolgálta. De kiknek az integrációját, és hova? A *Békés-megyei kispolgár* című politikai hetilap⁷⁷ olvasói elsősorban egy kisváros lakói voltak, tehát a címben szereplő kispolgár kifejezés rájuk utalt elsősorban. Ám amikor a lap arról tudósított, hogy a Kisgazdapárt a Kispolgárok Pártja megnevezést kívánja felvenni, akkor ezt a gesztust a cikkíró úgy értelmezte, mint a pártprogram kiszélesítését a kispolgárság – vagyis a kishivatalnokok, a kiskereskedők és a kisparosok – irányába.⁷⁸ A kispolgár mint osztály elsősorban önálló termelői mivoltában ragadható meg, és az aktuális kormányzati rendszer és politikai kultúra iránti lojalitása, vagyis megbízhatósága okán különül el a proletároktól.⁷⁹ A „kispolgár” fogalom hozzájárult ahhoz, hogy a kisegyzisztenciák a politikai vízió részévé váljanak, a nemzet soraiba integrálódjanak: a szocializációt, viselkedési, magatartási minták elsajátítását, értékek, szimbólumok interiorizálását tette lehetővé.

A Horthy-korszak legfontosabb politikai víziója az erős, egységes nemzeti Magyarország, ám a megteremtéséről szóló elképzelések korántsem egyformák, sőt néha szemben állnak egymással. A *par excellence* ellenség a kommunista, aki ezt a víziót egyáltalán nem akarja építeni. De ellentét származott abból is, hogy a vízió megteremtését ki hogyan képzelte el, például milyen nemzettudatot igyekezett kialakítani. A „kispolgár” fogalom temporalizáltsága – kosellecki értelemben – azt is jelenti, hogy az eszkatologikus jövő szempontjából a magát ebbe a kategóriába soroló egyén tettei, magatartása jó és rossz döntésként is értelmezhetők.⁸⁰ Így lesz a kispolgár polgárocska, a polgári társadalom integrált része, akinek céljai és értékrendje megegyezik azokéval, akik hatalmi pozícióból szólalnak meg; bár elkülönül tőlük valamelyest, az aszimmetria csupán minőségi értelemben működik, és nem teremt ellenfogalmat.⁸¹ Dina-

⁷⁷ A lap Mezőberényben jelent meg 1920–1923 között, Wágner Péter és Szabó Árpád szerkesztette.

⁷⁸ A cikkíró szerint a hetilap címének kiválasztását hasonló célok vezérelték: „Mi e kis lap megindításakor éppen a fent jelzett okból választottuk a *Kispolgár* címet, ezzel is jelezni akarván, hogy a kisgazdákkal együttműködő, tehát tulajdonképpen egy társadalmi osztályba sorozható fent említett elemeket össze akarjuk hozni oly módon, hogy kellő megértéssel a kispolgári társadalom megerősödését elősegítsék.” (*Békésmegyei Kispolgár*, 1921. II/1.)

⁷⁹ *Békésmegyei Kispolgár*, 1921. 3/1.

⁸⁰ Reinhart KOSELLECK: Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája. In: Uő: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Ford.: SZABÓ Márton. Atlantisz Kiadó, Budapest. 2003. 241–298.

⁸¹ Ignotus Pál olyan gyűjtőfogalmat használ, amelyben a kispolgárok mellett a parasztokat és a munkásokat is integrálni kívánja: „A felsőbb osztályok tehát nálunk is lehanyatlóban vannak, s a medence, hová nem fulladni, hanem új életforma lehetősége végett szálljanak alá, csakis a polgárság lehet. S itt a földetlen parasztság határtalan tábora, mely ha földhöz s munkához, a munkásság, mely ha munkához és biztossághoz,

mizmusa révén a fogalom kijelöli a polgárság eléréséig bejárando utat, megfogalmazza a megvalósításra érdemes ideált, ám ugyanakkor kijelöli a korlátokat is, hiszen a kispolgár az, aki (nagy)polgári státusra vágyik, de mindenki tudja, hogy soha nem fogja elérni azt.

És így válik belőle – a népi írók tollán – *parvenü kisember*, aki nagyon szeretne látszani, de a nagyságot csak a mások iránti megvetésben és gögben tudja megélni. A kispolgár a kulákhhoz hasonlítható ellen-, sőt ellenségfogalom,⁸² a népi írók „népének” ellensége, aki városi, városias mivolta, a fennálló politikai berendezkedéshez való alkalmazkodási készsége,⁸³ esetleg idegen etnikuma miatt⁸⁴ áll szemben a népiség szellemi-politikai programjával. A kispolgárt azonban a népi írók is integrálódása szemszögéből ragadták meg és ítélték el.

A kispolgárság osztállyá szervezésének politikai programját a Kispolgárok Független Pártja vállalta magára. 1938-ban, a párt hivatalos lapjában, a *Kispolgárban* Várkonyi Lajos szabó kisiparos már osztályöntudatának magabiztosságával szólította meg társait: „Ébredj kispolgár öntudatra! Jogod van az élethez és jogod van a boldoguláshoz. Mert a te munkád a társadalom legértékesebb munkája, a te vállad az állam legerősebb oszlopa.”⁸⁵ Várkonyi Lajos tehát elég jól felmondta a leckét, amikor az állam oszlopáról és szenvedő emberekről beszélt. Csakhogy a kispolgár a Horthy-korszak végén már nem áldozat, hanem életéért és boldogságáért küzdő hős, aki már nem csupán önmagát vagy saját osztályát képes megmenteni, hanem mint a polgári eszmék igazi hordozója, az emberiséget is megváltani hivatott.⁸⁶

a kispolgár, ki ha megélhetéshez, a hivatalnok s a tisztviselő ki ha elláttatáshoz s megállapodáshoz jusson: csak a polgárisághoz juthat el, csak a polgáriságban állapodhatik meg.” (IGNOTUS Pál: Idegen gondolatok és intézmények. *Szép Szó*, Budapest, 1937. 19.)

⁸² Arról, hogyan konstruálták ellenségfogalmat a népi írók a kulákból, lásd BOLGÁR Dániel: *A kulák érthető arca*. I. m.

⁸³ FEJÁ GÉZA: i. m. 60, 245.; VERES PÉTER: *Mit ér az ember, ha magyar. Levelek egy parasztfűhöz*. Magyar Élet Kiadó, Budapest, 1940. 34–43., 52.

⁸⁴ VERES PÉTER: *Az Alföld parasztsága*. Oravetz Kiadó, Budapest, 1936. 15.

⁸⁵ *Kispolgár*. A Kispolgárok Független Pártja hivatalos lapja. 1938/ 1.

⁸⁶ „Talán itt az ideje, hogy megvédje az irodalom a polgár fogalmát, új értelmet adjon e fogalomnak, mely az európai ember számára magába zár mindent, ami az élet igazi célja és tartalma. A hősiesség, az alkotó, tehát szociális szellemű kispolgár, életformáival, kétszoba-hallos lakásigényével, topolini-kocsijával, szellemi magatartásával az európai embereszmény lehetne, ha a polgárság nem adja ki kezéből azt az erkölcsi hatalmat, azt a szellemi fegyvert, az ízlés, értelem, erkölcs igényének fegyverét, melynek végső értelme az európai kultúra volt.” (MÁRAI SÁNDOR: *Kassai őrjárat*. Révai Kiadó, Budapest, 1942. 75.)